

Kvinnosak

Selma Lagerlöf växte upp en tid då kvinnors möjlighet till utbildning och försörjning var ytterst begränsad, av sociala, kulturella och inte minst juridiska skäl. Redan när Selma Lagerlöf var barn och tonåring verkar det ha bekymrat henne. Tidigt befarade hon att hennes framtid skulle bli att leva på nåder hos sina bröder som ogift mamsell. I de sista stora verk hon publicerade, *Ett barns memoarer* (1930) och *Dagbok för Selma Otilia Lovisa Lagerlöf* (1932) skildras ingående hur flickor i borgerliga familjer uppfostrades och bildades utan tanke på att de likt sina bröder skulle få en yrkesutbildning för framtida försörjning.

Samtidigt präglades den tid då Lagerlöf växte upp på 1860- och 70-talen av kvinnorörelsens framväxt och en rad reformer som stärkte kvinnors möjligheter till utbildning och självförsörjning. 1858 beslutades att ogifta kvinnor över 25 år efter domslut kunde bli myndiga, det vill säga få bestämmanderätt över sig själva och sina ägodelar. 1870 fick kvinnor rätt att avlägga studentexamen och studera medicin vid universitetet och 1873 fick kvinnor rätt att studera alla universitetsämnen utom juridik och teologi. 1874 gavs gifta kvinnor rätt att genom äktenskapsförord själv bestämma över sin egendom.

Det är intressant att studera hur kvinnors begränsade livsvillkor och dessa faktiska reformer för att stärka kvinnors rättigheter avspeglas i författarskapets kvinno-skildringar. Majorskan på Ekeby är en centralgestalt i *Gösta Berlings saga*, som utspelar sig på 1820-talet. Majorskan är "härskarinna över sju bruk, van att befalla och lydas" och talar om sig själv som "den mäktigaste frun i Värmland". Men bristen på gift kvinnas äganderätt gjorde det ändå möjligt för majoren att tvinga ut henne att tigga på landsvägen och försöka förskingra hennes egendom. En kvinnodiskriminerande lagstiftning är alltså själva förutsättningen för det destruktiva kavaljersår som skildras i *Gösta Berlings saga*.

Även i berättelserna om de unga kvinnorna i *Gösta Berlings saga* avspeglas hur rådande lagstiftning kringskar deras liv. Den unga Marianne och hennes mor bestraffas hårt av fadern Melchior Sinclair för att Marianne förälskat sig i Gösta Berling. I sin ilska vill han låta hela deras hem gå under auktion och modern har ingen makt att stoppa honom.

I kapitlet "Döden befriaren" är Anna Stjärnhök beredd att viga sig med sin döda fästman. Löftet hon ger att aldrig tillhöra någon annan tröstar fästmannens mor, men är samtidigt ett försök till en juridisk handling, som skulle kunna ge Anna myndighet och rätt att själv bestämma över sin stora förmögenhet, då endast änkor fram till år 1858 hade denna rätt.

I "Barnets mor" skildras hur grevinnan Elisabet Dohna efter misshandel flyr hemmet och får beskedet att hennes man har ogiltigförklarat deras äktenskap. Därmed saknar hennes nyförlösta barn en far, eftersom män juridiskt kunde förneka faderskap.

Lagstiftningen som möjliggjorde för män att fränkänna sig faderskap under ed i domstol, och således satte större tilltro till mannens än till kvinnans ord, påverkar också händelseförloppet i berättelsen "Tösen från Stormyrtorpet" i *En saga om en saga och andra sagor* (1908). 1917 ändrades den lagstiftningen.

I berättelsen "Luftballongen" i *En saga om en saga och andra sagor* skildras konsekvenserna av en skilsmässolagstiftning som gav mannen vårdnadsrätten om barnen, när kvinnan ville ha skilsmässa.

I "Gravskriften" i *Drottningar i Kungahälla jämte andra berättelser* (1899) bildar skilsmässolagstiftningen och den skandal som en skilsmässa innebar också bakgrund till berättelsen.

Selma Lagerlöf anslöt sig som ung till den borgerliga kvinnorörelsen. Fredrika Bremer var en förgrundsgestalt och hennes betydelse för att ge kvinnor myndighet och äganderätt skildras i berättelsen "Mamsell Fredrika" (1891). Bremers roman *Hertha* (1856) hade skapat mycket debatt kring kvinnors bristande utbildningsmöjligheter och den föråldrade lagstiftning som innebar att endast änkor var myndiga och hade äganderätt. Som en direkt följd av debatterna ändrades lagstiftning år 1858 så att ogifta kvinnor över 25 år kunde ansöka om att få bli myndiga och från år 1863 blev alla ogifta kvinnor över 25 år myndiga. Till skillnad från sin ogifta faster Lovisa var alltså Selma Lagerlöf myndig i hela sitt vuxna liv, även om hon i likhet med alla svenska kvinnor saknade rösträtt fram till år 1919.

Även Selma Lagerlöfs möjlighet till utbildning påverkades av debatterna runt *Hertha*. Mellan 1882 och 1885 gick hon Högre lärarinneseminariet i Stockholm, en utbildningsanstalt med mycket gott anseende och med direkta kopplingar till Fredrika Bremer och kvinnorna runt Fredrika Bremerförbundet (grundat 1884) och kvinnotidskriften *Dagny*. Högre lärarinneseminariet hade grundats år 1861, som den första högre läroanstalten för kvinnor efter att de år 1859 fått tillträde till folkskollärartjänster. Det bidrog också till att antalet flickskolor i landet steg kraftigt under senare delen av 1800-talet. Selma Lagerlöf arbetade efter examen på en flickskola i Landskrona. Under denna tid blev Sophie Adlersparre, som ledde arbetet med Fredrika Bremerförbundet och tidskriften *Dagny*, en mentor för Lagerlöf. Hon lät publicera dikter av Lagerlöf i *Dagny* och hjälpte henne också att slutföra arbetet med Gösta Berlings saga.

Sedan mitten av 1800-talet hade den borgerliga kvinnorörelsen som Lagerlöf anslöt sig till kämpat för reformer utifrån grundtanken att kvinnor i grunden var människor med samma skyldigheter och rättigheter som män och därför också borde ha samma möjligheter till utbildning, självförsörjning och medbestämmande som män. Kring sekelskiftet 1900 började en annan tankegång inom kvinnorörelsen växa sig stark, nämligen den att kvinnor i grunden var olika män och därför borde deras uppgifter i samhället vara andra än männens. Ellen Key skrev 1896 debattboken *Missbrukad kvinnokraft*, där hon hävdade att kvinnor genom historien utvecklat omvårdande egenskaper och en förmåga till samhällsmoderlighet, som bättre borde tas tillvara i samhället. Selma Lagerlöf gillade inte dessa tankegångar, utan menade att kvinnor liksom män fritt borde få välja yrkesområde utifrån fallenhet och intresse och inte utifrån någon föreställning om allmängiltig kvinnlig moderlighet. 1898 skrev hon till och med ett brev till Ellen Key och avrådde henne från att ”ge små regler och råd för hvilket slags arbete kvinnor skall utföra eller icke utföra.” Många inom den borgerliga kvinnorörelsen tyckte att Ellen Keys uppfattning låg farligt nära de idéer om komplementära könsrelationer som var allmänt rådande på 1800-talet. Dessa idéer om att kvinnan skulle komplettera mannen innebar i praktiken att ”manliga” egenskaper var överordnande ”kvinnliga” och var grundade i föreställningar om kvinnans biologiska underlägsenhet inte minst beträffande intellektuella förmågor.

I kampen för kvinnlig rösträtt tog Selma Lagerlöf aktiv del och på den stora rösträttskongressen i Stockholm år 1911 höll hon talet ”Hem och stat”. Det är intressant att studera hur Selma Lagerlöf argumenterar för kvinnors rösträtt i detta tal och fundera över vilka idéer i hennes tal som utgår från vad vi i dag skulle kalla likhetsfeminism, det vill säga uppfattningen att skillnader mellan män och kvinnor är kulturellt konstruerade, och vilka som utgår från särartsfeminism, det vill säga uppfattningen att biologiska skillnader finns och har social betydelse.

Jenny Bergenmar har skrivit ”Den politiska Selma Lagerlöf”, i Kungl. bibliotekets utställningskatalog 2008.

Vivi Edström har gjort en analys av Selma Lagerlöfs rösträttstal: ”Selma Lagerlöf och kvinnans rösträtt” i *Lagerlöfsstudier* 1979.

Ying Toijer Nilsson har skrivit om Selma Lagerlöf och kvinnoaksfrågor i ”Selma Lagerlöf – flickan som inte fann sig i sin kvinnoroll” i *Lagerlöfstudier* 1971 och i ”Selma Lagerlöf och kvinnorörelsen” i *Lagerlöfstudier* 1979. Där citeras också Lagerlöfs brev till Ellen Key.